

· r e c i t i ·

AZ Irodalomtudományi Intézet tartalomszolgáltató portálja

- [Reciti Szoba](#)
- [Reciti Kiadó](#)
- [Projektek](#)
  - [Biblioterápia](#)
  - [Corpus alienum \(archív projekt\)](#)
  - [Doromb](#)
  - [Iuniores](#)
  - [Reformtankönyvek](#)
- [Kiadványaink \(ITI\)](#)
- [események](#)
- [régic rec.iti](#)
- [\(mta\) btk iti](#)
- [\(mta\) btk](#)

Papp Ingrid írása

június 29th, 2022 [§ 0 comments](#)

recenzió

Ötvös Péter. *Az otthon elhagyása, félelem és reménység: „Elég nehéz, hogy egyedül vagyok”*. Kulturális örökség. Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2021, 414 l.

Ötvös Péter legújabb kötete a több egyetemi és kutatóintézmény együttműködését megtestesítő – és a sorozatszerkesztői előszó alapján: most lezáródó vagy eddigi formájában lezáródó – *Kulturális örökség* című sorozatban jelent meg 2021-ben. A szerző a bevezetést követően öt nagy fejezetben írja le a kora újkori ember – mint fogalmaz – „egyik legnyomasztóbb problémáját”, az otthoni fenyegetések következtében kialakuló féltelmet, az elmenekülés következményeit, az emigrációval való megküzdés egyéni stratégiáit és nyelvi kifejezéseit a 16. század végi és 17. század eleji Habsburg Monarchiában. Az így kialakuló a kultúrantropológiai létállapotnak lenyomataként létrejövő szövegtankönyv (vizitációkra, könyvjegyzékekre, versekre, levelekre, énekekre és autobiográfiai művekre) fókuszálva mutatja be a szerző mind a közösség, mind pedig az egyén egzisztenciális válságát és annak különféle kifejeződési módjait.

A fenti nyitó bekezdés a figyelmes olvasó számára máris több kérdést jelenített meg annál, mint amennyi információt e kérdések vonatkozásában tartalmazhatott. A kiadvány műfaji besorolása helyett csak a semleges

kötet megnevezést használtam, minthogy figyelmes végigolvasás után sem könnyű eldönteni, hogy valódi monográfiát vagy szemléletileg összehangolt, technikailag messzemenőleg egybedolgozott tanulmánygyűjteményt kapunk-e kézhez. Az esettanulmányok összekapcsolásához felhasznált szemléleti és tematikai rendezőelvek egyértelműen kultúrantropológiaiak, ami a magyarországi kutatásban igen ritka alkalomnak számít, noha a kora újkor nemzetközi kutatásának legnagyobb visszhangot kiváltó értelmező műveit igen gyakran ebből a horizontból szemlélve írták meg az elmúlt évtizedek során. Ötvös Péternek tehát már az alapvető kérdésfelvetése izgalmasan dinamizáló hatású a hazai irodalom- és kultúratudomány jelenlegi, a posztstrukturalizmus utáni közegében, ahol szerzői létállapotokra, intenciókra, affektusokra nemcsak rámutatni, de még rákérdezni is gyakran gyanakvást vagy kételyt von maga után, még manapság is. Ötvös Péter csendes forradalmár, akinek eljárásához megkérdőjelezhetetlen autentikusságot biztosít a választott szövegek poétikai és retorikai olvasásmódjában megmutatkozó professzionalizmusa, továbbá sodró lendületet ad hozzá saját, egzisztenciális fontosságúnak látszó érintettsége és intellektuális (vagy talán nem csak intellektuális) kíváncsisága. Mindennek következménye, hogy noha az esettanulmányokban leírt létállapotok földrajzilag is széles körben, a legkülönbözőbb politikai, teológiai és kulturális környezetben estek meg, következményük pedig hol a belső orientációvesztés, elmagányosodás, kibeszélhetetlenség, hol pedig a biztonságosabbnak tartott közegbe való elmenekülés, emigráció, adaptáció voltak, ezekben az emberi történetekben, illetve főként az azok leírására szolgáló szövegek nyelviségében és irodalmiságában a kötet egésze szintetizáló erővel tud markáns sajátosságokat érzékeltetni és megmutatni. Mindezt világszínvonalon: az egységessé gyúrt kötet témái eredetileg többnyire a szerzőnek a németországi és az ausztriai tudományosságához való hozzájárulása során készített előadásai és tanulmányai voltak, amelyekben ezeknek az értelmezői közösségeknek korszerű és izgalmas diszkusszív eljárásai minden esetben revelatív erővel kaptak helyet.

A *Kísérletek a vallásegység helyreállítására* című első fejezetben megismerkedhetünk a Tiroli Ferdinánd főherceg (1529–1595) által elrendelt, nem túl átgondolt könyvvizsgálattal, amellyel elsősorban az anabaptistákkal szemben akart fellépni, de valójában minden protestáns ellen irányult. A gyakorlati megvalósítás azonban nem volt kidolgozva, és a büntetés a világi hivatalokra hárult. Jól dokumentálható a vizitációkból a katolikus egyház erőtlensége. A tiroli laikusokat dogmatikai és liturgiai bizonytalanság, a valláshoz való indifferens hozzáállás jellemezte. A 16. század második felére a tartomány 130 településére küldtek szét mandátumokat vallási ügyekben. A tiroli kormányzóság a salzburgi érsekséggel együtt 1569 nyarán elhatározta a rendszeres könyvvizsgálatot, azonban a hivatalnokok számára kiadott instrukciókban nem szerepelt, hogy mely könyveket kell „szektásnak” vagy „felforgatónak” tekinteni. A kinevezett biztosok első jelentéseiket 1569. december 17-én Rattenbergből keltezték, amelyekből kiderül, hogy a könyveket az alapján válogatták szét, hogy szektások-e vagy nem, majd minden könyvre ráírták a tulajdonos nevét és elzárták a városházára. A következő település Kitzbühel volt, ahol kudarcot vallottak a vizitátorok, mert a protestáns polgárok nem akarták beszolgáltatni a könyveiket, majd a december 29-én keltezett jelentés szerint a Kufsteinben összegyűjtött könyveket az érseki biztosok nem akarták elszállítani. Az itt élő bányafelügyelők és faktorok tiltakoztak a könyvek beszolgáltatása ellen, azzal érveltek, hogy a protestánsok könyveinek az elvétele elvándorlást idézhet elő, amely az ország romlásához és megállíthatatlan pusztulásához vezethet. Végül az elvándorlás nem következett be, de a jegyzőkönyvek jól dokumentálják a protestáns lakosság passzív ellenállását az uralkodói rendelkezéssel szemben, egy lehetséges túlélési stratégiát szemléltetve.

Egészen másfajta viselkedésmódot választottak a 16. század utolsó harmadában a Batthyány-birtokokra érkező protestáns lelképásztorok. A szerző Iványi Béla anyaggyűjtésére és Harald Prickler presbiterológiájára támaszkodva mutatja be a Batthyány-birtokok vallási toleranciájának a légkörét, az ide érkezők beilleszkedési terveit, nehézségeit, egymáshoz való viszonyát, dogmatikai vitáit és prédikátori hivatalviselését. A kiűzöttség létállapotában a nyugat-magyarországi birtokokra érkező lelkészek a Batthyány család támogatását élvezték, azonban az egymással folytatott rivalizálás következményeként sok esetben távozniuk kellett a nyugat-magyarországi birtokokról is.

A második fejezetben a szerző magánjellegű források (a „Forog a szerencse” kezdetű vers, magánlevelek) és történeti feljegyzések segítségével mutatja be Illésházy István gróf emigrációs időszakának vívódásait. Illés-

házyt felségárulással vádolták, ezért a büntetése elől először morvaországi birtokaira, majd Lengyelországba menekült. Bujdosása idején számos magánlevelet írt feleségének, Pálffy Katának, amelyekből világosan kitűnik, hogy a gróf emigránsnak tartotta magát, akit igazságtalanul ítéltek el és fosztottak meg jogaitól. A feleség Bécsben és Prágában próbált eljárni a férje érdekében, aki mindvégig ragaszkodott birtokaihoz és a visszatérést tervezte. Az asszonyt többen segítették férje rehabilitálásában. Ilyen volt Melchior Khlesl (1553–1630) jezsuita püspök, aki rendkívül befolyásos egyházi tekintély volt az Illésházy ellen folytatott per idején. Az Illésházy és felesége között zajló levelezésben gyakran tevődik említés a püspökről, aki tanácsokkal látta el a gróft kiűzöttségében. Ötvös rámutat arra, hogy a meglévő Khlesl-képet árnyalni szükséges, hiszen a magyar szakirodalomban meggyökeresedett állítás szerint a püspököt valláspolitikai agresszivitás és felekezeti összeférhetetlenség jellemezte. Éppen ez az eset szemlélteti leginkább, hogy Khlesl át tudta látni a nagy valláspolitikai terveket, és szót tudott érteni mind az emigráns, mind pedig a rehabilitált Illésházyval, sőt a közreműködésére is szükség volt, hogy Mátyás főherceget magyar királlyá és Illésházyt nádorrá válasszák.

A harmadik fejezet a *Discurs* című német nyelvű vitairaton keresztül mutatja be egy látszólag katolikus szerző a lutheránusok elűzése elleni, retorikailag megalkotott érvelését. A munka az osztrák protestánsok legváltóságosabb időszakában, 1625 júniusában, vagy talán inkább a felső-ausztriai parasztfelkelés leverése után, 1627 tavaszán keletkezhetett. Az önmagát megnevezni nem kívánó szerző nagy lélekjelenléttel törekszik a kiűzöttekkel szembeni szimpátia felkeltésére. A 17. században elterjedt retorikai eljárást használja fel, amikor politikailag és gazdaságilag tapasztaltabb személy benyomását keltve látszólag aggódik az ország pusztulása miatt, és azzal érvel, hogy egyedül a lutheránusok segítsége és munkája az, ami a nehéz helyzetből való kilábalást elősegítheti. Mindezt akkor látja lehetségesnek, hogyha a lutheránusok helyzete komoly változásokon esik át. Pontokba szedi azokat a valláspolitikai és diplomáciai érveket, amelyek álláspontját támogatják. A vitairat a vallási toleranciát hirdette, amely azonban szöges ellentétben állt a császár törekvéseivel. 1627-ben császári parancsra a protestáns prédikátoroknak és iskolamestereknek el kellett hagyniuk Alsó-Ausztriát. A következő esztendőben a nemességet is szigorú rendelet kötelezte az áttérésre vagy kivándorlásra. Ugyan a szakirodalom több olyan protestáns főúrról tud, akik a császár kivételes figyelmében részesültek és megtarthatták a vallásukat, azonban ők is lelki gondozóik nélkül maradtak, és nélkülözték a hit- és a gyülekezeti életet. Az ötödik fejezet pontosan ennek a felekezeti hiánynak a bemutatását végzi el a Greiffenberg család példáján keresztül.

Míg az előző fejezetek a fizikai kiűzöttség létállapotát mutatták be, a soron következő két fejezet a lelki kiűzöttség vagy nélkülözés létállapotának két rendkívül érdekes változatát szemlélteti. A negyedik részben a szerző Martin Opitz 1622-es erdélyi meghívására, az annak során átélt lelki kitaszítottságára és az Erdélyben töltött hónapoknak a karrierjére gyakorolt hatására helyezi a hangsúlyt. Opitz nagyon fiatalon, huszonöt évesen, Bethlen Gábor fejedelem meghívására érkezett Gyulafehérvárra, ahol tizenhárom hónapot töltött. Professzorként és koszorús költőként köszöntötték annak ellenére, hogy nem szerzett akadémiai fokozatot, és csak 1625 őszén lett koszorús költő. Barátainak írott több levele maradt fenn ebből az időből, amelyekben lelki idegenkedését fejezi ki az erdélyi körülményekkel, az itt élő magyarokkal és szászokkal szemben, és részletesen ecseteli kínzó honvágyát. Önmagát Erdélyben élő nyomorult számkivetettnek tartja, aki azonban megtanulta elviselni a megváltoztathatatlan. Leveleinek visszatérő toposzai a néma múzsák, a vad és barbár környezet, a fejedelem erőszakossága és a súlyos betegség. Itteni tartózkodása alatt írta a *Zlatna avagy a lélek nyugalmaról* című nagy erdélyi tablót. Mivel Opitz idegenkedett a gyulafehérvári körülményektől és emberektől, rövidesen visszatért hazájába és Karl Hannibal von Dohna szolgálatába lépett. Erdéllyel kapcsolatban megfogalmazott kritikája ellenére a karrierjére nagy hatással volt az itt eltöltött néhány hónap, hiszen fontos forrásokkal lett gazdagabb, továbbá személyi kapcsolatokkal is, például itt ismerkedett meg Szenci Molnár Alberttal.

Az utolsó fejezet egy költőbarátság kialakulását, hosszú éveken keresztül való fennmaradását és végül lezárulását mutatja be. Az időpont a harmadik fejezetben leírt alsó-ausztriai száműzetést követi, a helyszín a menekültek fontos célterülete, Nürnberg városa. Itt tevékenykedett Sigmund Birken, akit a legújabb német szakiro-

dalom a 17. század legaktívabb irodalomszervezőjeként és legtermékenyebb írójaként tart számon. Birken lutheránus lelkészcsaládból származott. Tizennyolc évesen, 1644-ben tagja lett a nyelvzseni Philipp von Zesen által életre hívott Deutschgesinnte Genossenschaftnak. Egy év múlva Anton Ulrich és Ferdinand Albrecht von Braunschweig und Lüneburg-Wolfenbüttel hercegek házitanítója lett. 1662-től a Pegnesischer Blumenorden előjárója. 1660 tavaszától vezetett latin és német nyelven naplót, amelyben részletesen leírta mindennapjait, feladatait, kapcsolatait és magánéleti történéseit. Szoros baráti kapcsolatot tartott fenn a Greiffenberg családdal, elsősorban Catharina Regina Greiffenberggel, akit tanítványának tekintett.

Catharina Regina és gyámja, apjának féltestvére, Hans Rudolf Greiffenberg 1664-ben házasságot kötött, ami erős személyes és hivatalos ellenállásba ütközött, együttélésük mindvégig problémákat vetett fel. A soproni lutheránus lelkészek mélyen elítélték a házasságot, különösen Christoph Sowitsch, aki a család soproni lelkésze volt. Catharina Regina és férje, Hans Rudolf többször próbáltak közeledni lelkigondozóikhoz, de azok mindvégig mereven elzárkóztak. Ez a lelki kitaszítottság megviselte a házaspárt, és rányomta a bélyeget az együtt töltött évekre.

Birken és Catharina Regina költőbarátsága 1662-ben kezdődött, amikor Hans Rudolf, a későbbi férj jegyajándékként ki akarta adni a választottja verseit és szonettjeit, amelyeket Birken korrigált és a kiadásukhoz előszót írt. A kötet nürnbergi megjelenését nem fogadták kedvezően, de a költőnő válogatott szép szavakkal köszönte meg Birken munkáját, s ezzel indult levelezésük. Birken hagyatékában a bárónő által írott 174 levél maradt fenn. A kezdeti időszakot óvatos, udvarias hízelkedés jellemezte, később azonban elmélyült a barátságuk, megosztották egymással életük bizalmas eseményeit és legújabb műveiket. Catharina Regina a soproni lelkésszel folytatott feszült vitához Birken segítségét kérte, aki *Apológiát* írt a bárónő védelmében Sowitschnak. Ugyan a lelkész jóindulatát nem sikerült megnyernie ezzel, de kapcsolatuk mélységét mutatja, hogy a bárónő ilyen kényes kérdésben kérte költőbarátja segítségét. A Birken és Catharina Regina közötti levelezés a kapcsolatuk későbbi szakaszában ritkulni kezdett, és „a szavak feletti uralom elvesztése és a megfelelő kifejezések hiánya komoly problémát” okozott. 1668 nyarát követően mindketten a hallgatásba menekültek, hónapok teltek el a levélváltások között. Végül Catharina Regina verset írt az elhunyt Harsdörffer és az élő Birken tiszteletére. A két költő rejtélyes egymás mellett szerepeltetése a dicsőítés célját szolgálta, így tisztelgett a költőnő a halott és az élő példakép előtt.

Ötvös Péter könyve hiánypótló munka, amely a fennmaradt források szoros olvasásán keresztül mutatja be a kora újkori ember legnyomasztóbbnak nevezett problémáját, az otthon kényszerű elhagyásából fakadó egzisztenciális válságot. A többnemzetiségű Habsburg Birodalomban zajló események legkülönfélébb szövegekkel való szemléltetése lehetővé teszi, hogy a menekülés, a fizikai és lelki kitaszítottság, a kilátástalan helyzet és a vallási üldözés számos válfaján keresztül szemlélhessük a 16–17. századi társadalmat szétfeszítő folyamatokat. Az uralkodóház és az alattvalók eltérő politikai és vallási nézetei a választott politikai megoldások rövid időn belüli megismétlődésének esélyét hordozták magukban, ami által nem csupán az elmélyült intellektuális reflexióra képes kulturális elit tagjai, hanem nagy tömegek kerültek létbizonytalanságba. Csakugyan ugyanezeket a mintázatokat ismételték meg a fehérhegyi csatavesztést (1620) követő események, amelyek nyomán cseh és morva menekültek árasztották el az alsó- és felső-magyarországi városokat. A körükben létrejött írások is rendkívül alkalmasak a lelki és fizikai kiűzöttség, a menekülés és a hontalanság létállapotának szemléltetésére, amint azt a biblikus cseh nyelvű magyarországi prédikációk nagyobb tömegű vizsgálata már be is bizonyította az elmúlt években.

Ez és az efféle analóg társadalmi helyzetek ugyancsak jól megragadhatók és leírhatók Ötvös Péter poétikai és retorikai olvasásmódjával. Egy menekült közösség körében létrejött írások sok mindent elmondanak a kiűzöttség okáról, megélésének mikéntjéről, a menekülés módjáról, az emigráns közösségben működő dinamikáról és a befogadó közösségről, s mindez nemcsak tipizálható, hanem kulturális kölcsönhatások leírására és átvételük dinamikájára vonatkozó következtetéseket is megalapoz. Más a helyzet az egyén egyedi élethelyzetével és annak individuális (fogalmi vagy érzelmi) reflektálásával. Martin Opitz gyulafehérvári lelki talajvesztése, Illésházy érzelmi felségárvulás vádja miatti bujdosásában vagy Greiffenbergék társadalmilag el nem fogadott házasságuk miatti megaláztatásai a mikrohistória olyan élethelyzeteit tárják elénk, amelyek egyediek

és megismételhetetlenek. Az ezekről tudósító írások személyesek, intimek, vallomásos jellegűek, vagyis eltérően használják a retorikai univerzumot, mint a közkeletű minták azonosulásra felkínált modelljei. Úgy is mondhatjuk: a kollektív félelmek, reménységek és reménytelenségek megmutathatók a *litterae* ráismerés-elvű keretei között, a maga egyediségében kitárulkozó vagy rejtőzködő szelf viszont a posztromantikus literatura felismerés- és kimondás-elvében talál majd adekvát folytatókra.

Summary

Péter Ötvös's volume discusses one of the most pressing problems of early modern man, the fear that emerges as a result of various threats and prompts one to flee from one's homeland, as well as the individual strategies and linguistic expressions of coping with emigration in the late sixteenth and early seventeenth-century Habsburg Monarchy. Through a close reading and interpretation of a wide variety of surviving sources, we gain insight into the survival strategies of individuals and communities on the margins of society and the ways in which they coped in their host environment. The chapters illustrate vividly the devastating impact of physical and psychological displacement on an individual's life and social relations, a situation made all the more unbearable by the discord and rivalry within refugee communities.

Tags: [emigráció](#), [Habsburg Monarchia](#), [túlélési stratégiák](#), [XVI-XVII. század](#)

Tartalom [+]

Tagged [emigráció](#), [Habsburg Monarchia](#), [túlélési stratégiák](#), [XVI-XVII. század](#)

Vélemény, hozzászólás?

Hozzászólás küldéséhez [be kell jelentkezni](#).

- **Papp Ingrid**
- *Papp Ingrid írása*
- [recenzió](#)
[Summary](#)

• Tartalom a recitin

- [adatbázisok, bibliográfiák](#) (1)
- [autoreferátum](#) (28)
- [errata](#) (1)
- [fontos idézetek](#) (4)
- [könyvismertetés](#) (33)
- [recenzió](#) (171)
- [reciti füzet](#) (1)
- [reciti könyv](#) (132)
  - [BSMRÆ](#) (2)
  - [Conference Materials](#) (1)
  - [Doromb](#) (10)
  - [Értelmiségi...](#) (4)
  - [FiKon](#) (8)
  - [Hagyományfrissítés](#) (7)
  - [Irodalomtörténeti füzetek](#) (10)

- [ReKonf](#) (19)
- [ReTextum](#) (13)
- [RomKép](#) (2)
- [Vitae](#) (4)
- [reciti közlemény](#) (9)
- [RECITI ZOTERO](#)
[címkefelhő](#)
[a reciti szerzői](#)
- ◦ [RSS - Posts](#)
- Értesítés új tartalomról:

Feliratkozás

Reciti
1,1 E követő

Oldal követése

• Meta

- [Bejelentkezés](#)
- [Bejegyzések hírcsatorna](#)
- [Hozzászólások hírcsatorna](#)
- [WordPress Magyarország](#)

Designed by [pnts](#)

Powered by [WordPress](#)

